

## ВСТУП

**А** яким ученим словам, тривалий час замкненим у словниках та академічній прозі, випало щастя, а, може, нещастя — немов старій діві, що вже змирилася зі своєю долею, якій невтямки, чому вона враз обернулася улюбленицею салонів, — раптово вийти на вільне повітря часу, зажити всенародної слави та розголосу, потрапити в пресу й на телебачення, ба навіть до урядових промов. У вогнях рампи нині виблискує слово «етика», що так віддає грекою або курсом філософії й мимоволі воскрешає в пам'яті Арістотеля (звісно, той славетний бестселер «Нікомахова етика»!).

Грецькою «етика» має стосунок до пошуків доброго «способу існування» або мудрих учинків. Саме тому вона є частиною філософії, тією частиною, що впорядковує наше практичне існування відповідно до уявлення про Добро.

Безперечно, саме стоїки найпослідовніше перетворили етику не просто на частину, а на *саме осердя* філософської мудрості. Мудрий той, хто, розпізнаючи те, що від нього залежить, від того, що від нього не залежать, вибудовує свою волю навколо першого й незворушно терпить наявність другого. До того ж, пам'ятаємо, що стоїки мали звичку порівнювати філософію з яйцем, шкаралупою якого є логіка, білком — фізика, а жовтком — етика.

За Нового часу, коли, починаючи від Декарта, цільним питанням філософії стає проблема суб'єкта, *етика* перетворюється майже на синонім моральності — або, як сказав би Кант, практичного розуму (на відміну від чистого розуму або розуму теоретичного). Наперед виходять зв'язки суб'єктивної дії — та їхніх репрезентованих намірів — із універсальним Законом. Етика є принципом судження про практики Суб'єкта, байдуже, чи цей суб'єкт є індивідуальним, а чи колективним.

Згадаймо, що Гегель упроваджує тонке розрізнення між «етикою» (*Sittlichkeit*) та «моральністю» (*Moralität*). Етичний принцип пов'язаний у нього з *безпосередньою* дією, а моральність стосується *осмисленої* дії. Він стверджував, скажімо, що «етичний лад, у кінцевому підсумку, полягає в безпосередньому рішенні»\*.

Сьогоднішнє «повернення до етики» використовує цей термін у доволі туманному сенсі, але, безперечно, воно ближче до Канта (етика судження), аніж до Гегеля (етика рішення).

Справді, «етика» сьогодні позначає принцип ставлення до «того, що відбувається», невиразно регулюючи наші коментарі стосовно ситуацій історичних (етика прав людини), ситуацій науково-технічних (етика життя, біоетика), ситуацій «соціальних» (етика спільного буття), ситуацій медійних (комунікативна етика) тощо.

Ця норма коментарів та опінії спирається на певні інституції й має власні владні повноваження: виникають «національні комісії з етики», що призначаються державою. Над своєю «етикою» мусить замислитися кожна професійна

---

\* Гегель, «Феноменологія духу» (VI, А, Б). Увесь цей «моральний» розділ, хоч і доволі складний, але приголомшливий. [В перекладі П. Тарашука: «мораль полягає, по суті, в цій безпосередній *рішучості*». Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу. — К. : Основи, 2004. — С. 319. — Прим. пер.]

спільнота. В ім'я «етики прав людини» навіть відряджають військові експедиції.

З огляду на те, що звернення до етики в суспільстві зазнає дедалі більшої інфляції, наша розвідка переслідує дві мети:

— По-перше, дослідити справжню природу цього явища, яке для громадської думки та офіційних інституцій править за головну «філософську» тенденцію нашого часу. Ми спробуємо показати, що фактично йдеться про достеменний нігілізм і загрозове заперечення будь-якої думки.

— По-друге, треба вирвати слово «*етика*» з лабет цієї тенденції, надаючи йому зовсім іншого смислу. Замість того, щоб пов'язувати його з абстрактними категоріями (Людина, Право, Інший...), ми застосуємо його до *ситуацій*. Замість того, щоб зводити етику просто до різновиду співчуття жертвам, ми перетворимо її на тривку максимуму *одиночних процесів*. Замість того, щоб слугувати виправданням для консервативної добромисності, етика відповідатиме за долю *низки* істин.



# І. ЧИ ІСНУЄ ЛЮДИНА?

Сьогодні в загальноживаному розумінні «етика» здебільшого стосується насамперед «прав людини» — або, ширше, прав усього живого.

Припускають, нібито існує певний людський суб'єкт, якого можна повсюдно розпізнати і який володіє якимись «правами», що є в певному сенсі природними: правом на життя, на повагу до його честі та гідності, на користування «основними» свободами (думки, слова, вибору демократичного уряду тощо). Ці права вважають неспростовними і вони є предметом широкого консенсусу. «Етика» якраз і полягає в тому, щоб опікуватися цими правами, домагатися їхнього дотримання.

Таке повернення до давньої доктрини природних прав людини, вочевидь, пов'язане з крахом революційного марксизму та всіх фігур прогресивної ангажованості, які від нього залежали. Втративши будь-які колективні орієнтири та й саму ідею «сенсу Історії», більше не сподіваючись на соціальну революцію, чимало інтелектуалів, а разом і значна частина широкої громадськості, почали політично підтримувати економіку капіталістичного типу та парламентську демократію. У «філософії» вони знову віднайшли для себе чесноти незмінної ідеології своїх учорашніх суперників: гуманітарний індивідуалізм і ліберальне обстоювання прав проти всіляких

обмежень, які накладає на них організована ангажованість. Замість того, щоб шукати умови для нової політики колективної емансипації, вони врешті-решт змирилися з правилами встановленого «західного» ладу.

Такі зміни ознаменували насильницький реакційний відхід від усього, що було помислено й запропоновано в 1960-ті роки.

## 1. СМЕРТЬ ЛЮДИНИ?

Свого часу Мішель Фуко спричинив скандал, заявивши, що Людина, яку розуміли як суб'єкта, є історичним і сконструйованим поняттям, приналежним до певного дискурсивного режиму, а не позачасовою очевидністю, яка могла б слугувати підґрунтям для прав або універсальної етики. Він оголосив, що це поняття втратило свою дієвість, адже той дискурсивний режим, який надавав йому сенсу, історично своє віджив.

Так само й Луї Альтюссер заявляв, що історія є не абсолютним становленням Духу чи з'явою субстанції-суб'єкта, як вважав Гегель, а раціональним закономірним процесом, який він назвав «процесом без суб'єкта» й до якого могла наблизитись лишень особлива наука — історичний матеріалізм. З цього випливало, що гуманізм прав людини та абстрактна етика були не чим іншим, як уявними конструкціями — ідеологіями, — тож нам доведеться стати на шлях, який Альтюссер назвав шляхом «теоретичного антигуманізму».

Водночас Жак Лакан узявся звільнити психоаналіз від усіх психологічних та нормативних тенденцій. Він показав, що потрібно чітко розділяти «Я» (фігуру уявної єдності)

та Суб'єкта; що суб'єкт не має ані субстанції, ані «природи»; що він улягає довільним і випадковим законам мови й завжди одиничній історії об'єктів бажання. Звідси випливало, що будь-яке бачення аналітичного лікування як відновлення «нормального» бажання є просто шахрайством й, ширше кажучи, що немає ніякої норми, на якій може триматися ідея «людського суб'єкта», чії права й обов'язки мала б окреслити філософія.

Отже, спростовувалося саме уявлення про природну або духовну ідентичність Людини і, як наслідок, сам фундамент «етичної» доктрини в її сьгоднішньому розумінні: засноване на консенсусі законодавство щодо людей взагалі, їхніх потреб, їхнього життя та смерті. А відтак, і самоочевидне та універсальне відмежування того, що є злом, що не відповідає людській сутності.

Чи означає це, що Фуко, Альтюссер та Лакан закликали змиритися з наявним станом речей, були байдужими до людських дол, проповідували цинізм? Парадокс, який ми розтлумачимо трохи нижче, полягає в тому, що *все було якраз навпаки!* Всі вони — кожен у свій власний спосіб — були наполегливими й відважними борцями за певну справу, значно послідовнішими за сучасних поборників «етики» та «прав людини». Наприклад, Мішель Фуко був із винятковою ревністю ангажований у питання ув'язнених і присвячував цій проблемі левову частку свого часу, виявляючи величезний талант агітатора та організатора. Альтюссер мав на гадці не більше й не менше, як перевизначити істинну політику емансипації. Сам Лакан, попри те, що завжди був насамперед аналітиком-практиком і присвячував більшу частину свого життя вислуховуванню людей, надавав неабиякої ваги боротьбі проти «нормативних» спрямувань американського психоаналізу та проти принизливого підпорядкування думки *american way*

*of life*. Тож питання організації та полеміки були, на його погляд, не менш значущими, ніж питання теорії.

Коли поборники сучасної «етичної» ідеології стверджують, нібито повернення до Людини та її прав звільнило нас від «згубних абстракцій», породжених «ідеологіями», то вони з нас просто знущаються. Яке було б сьогодні щастя бачити таку ж неугавну турботу про конкретні ситуації, таку ж неослабну й терплячу увагу до реальності, таку ж самовідданість у присвяті себе дієвому вивченню найрізноманітніших людей, на позір дуже далеких від звичного середовища інтелектуалів, — усе, чому ми стали свідками в 1965–1980 роках.

Фактично, тоді було доведено, що тематика «смерті Людини» є сумісною з повстанням, з радикальним незадоволенням встановленим порядком і всеохопним зануренням у реальне ситуацій, тимчасом як нинішня тема етики й прав людини сумісна із самовдоволенням егоїзмом західних багатіїв, з прислужництвом владі та з рекламою. Такі факти.

Для з'ясування цих фактів поглянемо, що ж лежить у засновках «етичної» орієнтації.

## 2. ЗАСНОВКИ ЕТИКИ ПРАВ ЛЮДИНИ

У класичній філософії експліцитним першоджерелом для цієї тенденції є Кант\*. Для теперішнього моменту характерне масштабне «повернення до Канта», різноманітні особливості та нюанси якого, щиро кажучи, утворюють справжній лабіринт. Я тут матиму на увазі лише «усереднену» версію цієї доктрини.

---

\* Кант, «Основи метафізики моралі».



По суті, від Канта (чи від уявлення про Канта, чи, ще краще, від теоретиків «природних прав») взяте твердження, нібито існують певні імперативні, формально подані вимоги, які не можуть бути підпорядковані емпіричним міркуванням чи перевірці ситуаціями; що ці імперативи повинні застосовуватися до випадків протиправних дій, злочинів, Зла; до цього додають, що їх має санкціонувати національне чи міжнародне право; як наслідок, уряди зобов'язані внести їх у своє законодавство та повністю прийняти ті легальні наслідки, які вони передбачають, бо інакше їх до цього примусять (право на гуманітарне втручання або право на правове втручання).

Етику тут розуміють водночас як здатність апіорно розпізнавати Зло (адже в сучасному розумінні етики Зло — або негативне — є первинним: тут виходять з консенсусу в питанні того, що таке варварство) та як остаточний принцип судження, зокрема й судження політичного: добрим є те, що, вочевидь, виступає проти апіорно визнаного Зла. Та й саме право — це передусім право «проти» Зла. «Правова держава», мовляв, є необхідною тому, що тільки вона забезпечує простір для розпізнавання Зла (це «свобода опіній», яка у цій етичній системі поглядів є насамперед свободою визначати Зло) й надає засоби для судового розгляду, коли справа не зовсім зрозуміла (механізм юридичних запобіжників).

Основні припущення цього вузла переконань є добре впізнаваними:

1. Припускають існування такого собі загальнолюдського суб'єкта, який наражається на зло, яке можна універсально ідентифікувати (хай навіть ця універсальність часто має доволі парадоксальну назву «громадської думки»), тож цей суб'єкт водночас і пасивний (суб'єкт пафосу та рефлексії — суб'єкт, який зазнає страждань), і активний, здатний

бути суб'єктом судження — той, хто, розпізнаючи страждання, знає, що йому потрібно запобігти всіма можливими способами.

2. Політика підпорядкована етиці в тому розумінні, що насправді за такого бачення стану справ важить одне: співчутливе й обурене судження спостерігача про те, що відбувається.

3. Ми визначаємо Добро, виходячи зі Зла, а не навпаки.

4. «Права людини» є правами на не-Зло: вони потрібні, щоб не зазнавати наруги й утисків ані у власному житті (жахи вбивства або страти), ані щодо власного тіла (жахи тортур, насильства, голоду), ані щодо власної культурної ідентичності (жахи приниження жінок, меншин тощо).

Така доктрина на позір є дуже переконливою з огляду на її самоочевидність. Справді, як показує досвід, страждання найлегше впадає в очі. Вже теоретики XVIII століття вважали співчуття — ототожнення зі стражданням живого створіння — головною рушійною силою стосунку до іншого. Ще грецькі теоретики тиранії відзначали, що передусім політичних лідерів дискредитують корупція, байдужість та жорстокість. А досвід церков підтвердив, що легше сформуванати консенсус щодо того, що є злом, аніж щодо того, що є добром: церковникам завжди було простіше вказувати, чого робити не слід, ба навіть удовольнятися цією повстримливістю, — аніж дошукуватися того, що власне треба робити. Окрім цього, немає сумнівів, що будь-яка гідна своєї назви політика відштовхується від того, як люди уявляють своє життя та свої права.

Отже, можна було б сказати: ось той набір очевидних фактів, що здатний зміцнити світовий консенсус і надати йому сили для його рішучого встановлення.

Втім, усе насправді не так! Необхідно ствердити, що така «етика» — непослідовна, й що реальність, яка у нас

перед очима, характеризується свавільним егоїзмом, зникненням або крайньою слабкістю емансипативної політики, поширенням «етнічного» насильства і повсюдністю дикої конкуренції.

### 3. ЛЮДИНА: ЖИВА ТВАРИНА ЧИ БЕЗСМЕРТНА ОДИНИЧНІСТЬ?

Питання в тому, чи існує загальнолюдський Суб'єкт, здатний звести етику до прав людини й гуманітарних акцій.

Ми вже бачили, що етика підпорядковує ідентифікацію цього суб'єкта загальній здатності розпізнавати зло, якого цей суб'єкт зазнає. Отже, етика визначає людину як *жертву*. Нам можуть заперечити: «Та ні ж бо! Ви забуваєте про активного суб'єкта, того, що бореться проти варварства!». Справді, уточнімо цей факт: людина — це *той, хто може визнати себе жертвою*.

Саме це визначення необхідно визнати неприйнятним. На це маємо три головні причини.

1. Насамперед, тому що стан жертви, стражденної тварини, вислого вмирущого тіла ототожнює людину з її тваринною субстанцією, просто з її ідентичністю живого створіння (життя, як казав Біша\*, — це лише «сукупність функцій, що протидіють смерті»). Звісно, людський рід — це тваринний вид. Людина смертна й хижа. Але жодна з цих ролей не виокремлює людей зі світу живих створінь. У ролі ката людина — нікчемний звір, але потрібно мати мужність визнати, що й у ролі жертви вона

---

\* Французький медик, анатоміст і фізіологіст XVIII ст.

не краща. Всі розповіді тих, хто зазнав тортур і вижив\*, беззаперечно свідчать: якщо кати та в'язничні й табірні бюрократи ставляться до своїх жертв як до тварин на бійні, з якими вони, добре вгодовані злочинці, не мають нічого спільного, то саме через те, що жертви й справді стали такими тваринами. Для цього було зроблено все необхідне. Але те, що деякі все одно залишилися людьми, що вони самі й засвідчують, — доведений факт. Проте цього можна було досягти лише завдяки неймовірним зусиллям, що їх визнають свідки, — зусиллям, які викликають у них радісний захват, — майже незабгагненою опірністю в них *того, що не збігається з ідентичністю жертви*. Ось де криється Людина, якщо ми хочемо її осмислити: в тому, що робить її, як писав Варлам Шаламов у своїх «Колимських оповіданнях»\*\*, твариною, значно витривалішою за коня, — не силами свого хирлявого тіла, а завдяки своєму впертому бажанню залишатися такою, якою вона є, точніше кажучи, чимось іншим, ніж жертвою, чимось іншим, ніж буттям-до-смерті, а отже: *чимось іншим, ніж смертним*.

Безсмертним: ось чим може бути Людина, як це засвідчують найтяжчі ситуації, що можуть трапитися з нею, коли вона вирізняє себе в різногідному та хижацькому потоці життя. І саме від цього треба відштовхуватися, коли ми осмислюємо Людину. В тому сенсі, що коли й існують «права людини», то напевне не як права життя проти смерті чи права виживання проти нужденності. Це права Безсмертного, що стверджують себе самі, або ж права Нескінченності, що доводять своє верховенство

---

\* Див.: Henri Alleg, *La Question*, 1958. Не зайве пригадати й про тортури в нас, що систематично застосовувалися *французькими* військовими в 1954–1962 рр.

\*\* Варлам Шаламов, «Колимські оповідання». Ця неймовірно захоплива книжка дає мистецьку форму істинній етиці.

над випадковістю страждань та смерті. Й те, що зрештою ми всі помremo і від нас лишиться самий лише порошок, нічого не змінює у визначенні Людини як безсмертного створіння, відтоді, як людина утверджує те, що йде всупереч бажанню-бути-твариною, до якого її схиляють обставини. Відомо, що кожна людина несподівано *здатна* на те, щоб бути цим безсмертним, і байдуже, чи здатна вона на це за видатних, а чи за буденних обставин, чи задля важливої або ж другорядної істини. У кожному з цих випадків суб'єктивізація є безсмертною і породжує Людину. Без цього маємо лише біологічний вид, «двоноге створіння без пір'я», чії принади не такі вже й очевидні.

Якщо не виходити з цього (з простих речей: що Людина мислить, що Людина зіткана з певних істин), якщо ототожнювати Людину з її голою реальністю живого створіння, то неминуче приходимо до протилежної реальності, аніж та, на яку, здається, вказує цей принцип. Адже насправді це «живе створіння» гідне зневаги — *і його зневажатимуть*. Хіба не видно, що в гуманітарних експедиціях, інтервенціях та висадках легіонерів-добровольців цей нібито універсальний суб'єкт розщеплений? З боку жертв — дика тварина, яку показують на телеекранах. З боку творців добра — сумління та імператив. І з якого дива це розщеплення завжди розподіляє тим самим персонажам одні й ті самі ролі? Хто не помічає, що ця етика, спрямована до нужденності світу, за своєю Людиною-жертвою приховує Білу людину? А що варварство ситуації осмислюють тільки в термінах «прав людини», — хоча завжди йдеться про політичну ситуацію, що вимагає політичної думки-практики, про ситуацію, в якій завжди вже наявні власні автентичні дієвці, — то з висоти нашого позірнього громадянського миру її сприймають так: варвари очікують від носіїв цивілізації цивілізаторського втручання. Власне, кожне втручання в ім'я цивілізації *вимагає* попередньої зневаги до всієї ситуації, разом із жертвами. Саме

тому після десятиліть сміливої критики колоніалізму та імперіалізму «етика» є сучасницею огидного самовдоволення «Заходу», наполегливо повторюваного твердження, нібито нужденність третього світу — це результат його безпорадності, його власної нищості, словом: його *недолюдськості*.

2. По-друге, оскільки етичний «консенсус» ґрунтується на визнанні Зла, то з цього випливає, що будь-яка спроба об'єднати людей навколо якоїсь позитивної ідеї Добра або навіть визначити Людину через такий проект розглядається немовби *справжнє джерело самого зла*. Ось що нам утовкмачують у голову вже п'ятнадцять років: будь-який революційний задум, який кваліфікують як «утопічний», закінчується, мовляв, тоталітарним кошмаром. Будь-яке бажання втілити ідею справедливості або рівності виходить на гірше. Будь-яке колективне прагнення до Добра творить Зло\*.

Але це все згубна софістика. Бо якщо нам ітиметься лише про етичну заангажованість проти Зла, яке ми визначаємо апріорно, звідки ж візьметься бажання хоч якось змінити наявний стан речей? Звідки Людина черпатиме сили бути безсмертною, якою вона і є? Якою буде доля думки, якщо ми чітко розуміємо, що вона має бути або ствердним винаходом, або ж її не буде взагалі? Насправді ціна, яку ми платимо за таку етику, — це безпросвітний *консерватизм*. Мало того, що така етична концепція людини врешті-решт є або біологічною (образи жертв), або «західною» (самовдоволення озброєних благодійників), вона ще й стоїть на заваді будь-якому широкому

---

\* Андре Глюксман, «Володарі умів». (André Glucksmann, *Les Maîtres Penseurs*, Grasset, 1977). Глюксман найбільше наполягав на абсолютному пріоритеті усвідомлення Зла, а також на думці, нібито катастрофічний примат Блага — творіння філософії. Тож «етична» ідеологія почасти закорінюється в ідеях «нових філософів» наприкінці 1970-х років.

позитивному баченню можливостей. Ось що насправді нам тут вихваляють, ось що легітиміє етика: захист так званим «Заходом» своєї власності. Саме ґрунтуючись на своїй власності (не тільки матеріальній, а й свого буття), етика визначає Зло як певною мірою те, чим вона не володіє. Але ж *Людина, як безсмертна сутність, тримається на невідрахованому та невласному. Вона тримається на не-сущому*. Намагання заборонити людині уявляти Добро, підпорядковувати Добру свої колективні сили, наблизити настання незвіданих можливостей, думати про те, що може бути — в радикальному розриві з наявним станом речей, — означає заборонити їй саму людяність.

3. Нарешті, своїм апіорним і негативним визначенням Зла етика забороняє собі осмислювати одиничність [*singularité*] ситуацій, з чого, власне, розпочинається кожна людська діяльність. Наприклад, лікар, який спирається на «етичну» ідеологію, на зборах та комітетах розводитиметься на різні теми щодо «хворих» саме так, як прибічник прав людини розглядатиме невиразний натовп жертв: як «людську» сукупність справжніх недолудей. Але той самий лікар не відчуватиме жодної незручності, коли *саме цю конкретну* особу не госпіталізують, і не намагатиметься допомогти їй усіма можливими шляхами, бо в неї немає документів чи соціального страхування. Та ще й «колективна» відповідальність зобов'язує! Але тут не беруть до уваги саме того, що існує тільки одна медична ситуація: ситуація клінічна\*\* — їй не потрібна жодна «етика» (необхідне лише чітке бачення *цієї* ситуації) для того, щоб

---

\*\* Cécile Winter, *Qu'en est-il de l'historicité actuelle de la clinique?* (див. міркування про Фуко). Цей текст дуже чітко й рішуче переформулює в медичній сфері клінічну вимогу як єдине прийнятне обґрунтування за нинішніх умов.

знати, що за будь-яких обставин лікар залишається лікарем, тільки якщо він ставиться до ситуації за правилом максимально можливого: надати допомогу тому, хто про це просить (тут немає ніякого втручання!), до кінця, використовуючи всі свої знання, всі відомі йому засоби, не зважаючи ні на що інше. І якщо йому хочуть завадити, мотивуючи це інтересами державного бюджету, статистикою захворюваності чи законами про міграційні потоки, то нехай приставлять до нього жандармів! Але й тоді, з огляду на свій беззаперечний обов'язок Гіппократа, він мав би чинити їм збройний опір. «Етичні комісії» та інші розпатякування на тему «витрат на здоров'я» та «відповідальності керівництва», які геть не стосуються унікальної суто медичної ситуації, насправді можуть лише завадити бути їй *вірним*. Адже бути їй вірним означає використовувати можливості цієї ситуації *до кінця*. Або, якщо хочете: по змозі видобути з цієї ситуації все, що здатне утвердити людяність; інакше кажучи, намагатися бути в цій ситуації безсмертним.

Справді, керована етичною ідеологією бюрократична медицина потребує «хворих» як анонімних або статистичних жертв, але не може дати собі ради з будь-якою реальною й одиничною ситуацією прохання. І, як наслідок, «управлінська», «відповідальна» та «етична» медицина зводиться до ганебних рішень про те, котрих хворих «система охорони здоров'я Франції» може лікувати, а котрих вона має відіслати — адже цього вимагають бюджет та громадська думка — помирати до передмість Кіншаси.

#### 4. КІЛЬКА ПРИНЦИПІВ

Необхідно відмовитися від «етики» як ідеологічного конструкту, не слід робити поступок негативному визначенню



людини як жертви. Цей конструкт ототожнює людину з простою смертною твариною; це тривожний симптом консерватизму, і своєю абстрактною та статистичною загальністю він перешкоджає осмислювати одиничний характер ситуацій.

Цьому конструкту ми можемо протиставити три тези:

*Теза 1:* Людину визначає її утверджувальна думка, одиничні істини, на які вона спроможна, а також те Безсмертне, яке робить її найвитривалішою та найпарадоксальнішою з тварин.

*Теза 2:* Зло треба визначати, виходячи з позитивної здатності Добра, а отже, виходячи з ширшого використання можливостей і відмови від консерватизму, навіть якщо йдеться про саме збереження [*conservation*] буття, а не навпаки.

*Теза 3:* Будь-яка людяність корениться в ідентифікації в мисленні [*l'identification en pensée*] одиничних ситуацій. Не існує етики «взагалі». Зрештою, не існує жодної іншої етики, крім етики процесів, за допомогою яких ми використовуємо можливості певної ситуації.

Аж раптом з'являється поборник витонченої етики й бурмоче: «Яка нісенітниця! Повна нісенітниця. Етика аж ніяк не ґрунтується на визначенні Суб'єкта, ба навіть не на його визначенні як визнаної жертви. По суті своїй, етика — це етика *іншого*, це принципова відкритість до іншого, вона підпорядковує тотожність відмінності».

Розгляньмо цей поворот. Зважмо його новизну.